

Темпи нарощування ефективності досліджень послідовно посилювалися і в період між 1934 та 1941 роками, коли інститутом керували І.М.Фірсов, а потім І.А.Артюх [5, с.8-9].

Цей період був разом з тим для інституту роками тяжких випробувань.

Ряд співробітників зазнали репресій, оскільки, відповідно формулюванню органів Державного політичного управління, інститут являвся центром контрреволюційної змови ветеринарів і бактеріологів. По сфальсифікованій справі були арештовані: Агаллі М.Д., Кудрявцев Г.О., Вишневський П.П.,

Обуховський Б.І., Василець Я.Ю., Козелкін П.М., Фірсов І.М., Гурвич Б.М., Кльосов М.Д., Середя М.Й., Тамарін І.Б., Батюк І.Т., Романов Д.С., Ковальов А.О., Майборода О.А., Холопов О.С. Не обійшлося і без жертв. І.М.Фірсов, Б.М.Гурвич, Д.С.Романов були розстріляні. А І.Б.Тамарін і О.С.Холопов померли у в'язниці [6, с.236].

Не дивлячись на складності і втрати, інститут продовжував активно працювати, і до початку Великої Вітчизняної війни його розробки одержали високе визнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкин В.Ф., Красников Г.А. К 75-летию организации института экспериментальной и клинической ветеринарной медицины // Ветеринарна медицина, 1998. - № 75. - С. 5-17.
2. Гладенко І.М. 50 років наукової діяльності Українського науково-дослідного інституту експериментальної ветеринарії // Ветеринарія, 1973, № 35. - С. 3 - 16.
3. На передовом рубеже ветеринарной науки / Х., 2002. - 107 с.
4. Протоколы заседаний и постановления II-го Всеукраинского ветеринарно-административного совещания. - ЦДАВО України. - Ф.27. - Оп.4. - Од.зб.67.
5. Служение ветеринарной науке / Х., 2001. - 361 с.
6. Стегний Б.Т., Красников Г.А., Королёв А.Г. К истории института экспериментальной и клинической ветеринарной медицины УААН // Ветеринарна медицина, 2004. - № 83. - С.227-236.

УДК 631.117.4:061(477)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. ДЛЯ ПОТРЕБ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Корзун О.В.

(Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН)

В статье проанализированы особенности формирования сети сельскохозяйственных опытных учреждений Подольской губернии конца XIX - начала XX столетия, деятельность, значение и основные результаты их работы.

In the article activity, importance and main results of Podilska region is analyzed for particular of forming and development agricultural research work of the end of XIX - at the beginning of XX century.

Сьогоднішні реалії організації наукового забезпечення агропромислового виробництва в Україні, особливо в умовах задекларованої виконавчою владою євроінтеграції, дають всі підстави повернутись до історії функціонування сільськогосподарської дослідної справи до подій 1917 року. Особливо даний підхід має актуальність, зважаючи на систему організації вітчизняної аграрної науки, що обумовлена приватною власністю на землю, а також актуальністю поєднання зацікавлених з врахуванням державної підтримки, помноженої на бюджетне фінансування. Зрозуміло, що кожний адміністративний район колишньої царської імперії, включаючи сучасні українські землі, мав власні особливості в організації сільськогосподарської дослідної справи в регіоні, як за кількісним наповненням функціонуючої мережі дослідними установами різного гатунку, так і спеціалізацією щодо виконання науково-дослідних робіт. Не оминуло такі підходи і Подільську губернію.

Історіографію дослідження мережі сільськогосподарських дослідних закладів Подільської губернії кінця XIX – початку XX століття та особливості її формування можемо умовно поділити на три періоди: перший – до подій 1917 року, другий – радянська доба та третій – часи незалежної України. Існує також окремих пласт історіографічної літератури сучасних російських науковців.

Перший офіційний аналіз становлення дослідної справи та діяльності майже всіх дослідних закладів до 1914 р. (не тільки вітчизняних, а й закордонних), їх значення для аграрного виробництва був проведений і викладений в монографії: “Агрономическая помощь в России” В.В. Морачевським – завідувачим довідково-видавничим бюро при Департаменті землеробства [1]. Одним із перших загальних енциклопедичних довідників, в якому міститься

конкретна інформація про досягнення та особливості організації сільськогосподарських дослідних станцій, полів та ферм, був “Энциклопедический словарь” Ф.А. Брокгауза, І.А. Єфрона [2]. У переліку зразкових дослідних установ, що діяли на терені Російської імперії, подається Плотянська станція та Дербчинське дослідне поле. Крім того, Департамент Землеробства видавав «Збірники відомостей про дослідні установи ...» та «Списки контрольних та дослідних установ ...», на сторінках яких наводились основні кількісні та якісні показники найвизначніших дослідних закладів сільськогосподарського призначення, робились перші спроби підрахунку закладів різних форм власності у погубернському розрізі [3; 4; 5]. Щорічно Головним управлінням землекористування та землеробства видавались «Ежегодники», де провідні науковці того часу друкували узагальнюючі статті щодо розвитку тої чи іншої галузі сільського господарства на території імперії. Ці дані дають можливість відтворити кількість спеціалізованих дослідних установ [6].

Перші узагальнюючі огляди становлення дослідної справи як у світі, так і в Російській імперії належать фахівцям до революційної доби, які безпосередньо мали змогу познайомитись з діяльністю цих установ. В.В. Вінер [7], А.Г. Дояренко [8] розробляли основні засади розвитку та функціонування дослідної справи в межах країни, надавали рекомендації щодо організації мережі закладів сільськогосподарського призначення.

Спроби зробити історичний огляд розвитку дослідної справи на Поділлі робили В.Н.Сведерський [9] та С. Гордецький [10]. Поряд із цими дослідженнями існують узагальнюючі праці окремих дослідних установ Подільської губернії. Так, П.О. Бичихін, який тривалий час очолюючи Плотянську станцію, підготував працю, присвячену десятирічним здобуткам установи [11].

За радянських часів до питання діяльності окремих дослідних установ дореволюційної доби повернулись лише у 60-х роках. Слід відзначити в цьому зв'язку роботу Н.І. Пшеничного про сільськогосподарську дослідну справу в Росії та Україні від її зародження й до 1917 р. [12]. Автор, характеризуючи вітчизняні дослідні установи у порівнянні із установами зарубіжних країн, згадував про здобутки деяких найвідоміших станцій та їх виняткову роль у питаннях становлення дослідної справи на території України. Крім того, до питання розвитку дослідної справи повертаються С.А. Захаров [13], А.А. Вербін [14], В.Г. Скороход [15].

Сучасні українські історики галузі В.А. Вергунов [16], Н.П. Коваленко [17], О.В. Сайко [18], О.О. Завальнюк [19], О.Ф. Глоба [20] та М.В. Костюк [21] вивчали історію сільськогосподарської дослідної справи України та окремих регіонів, зокрема Полтавщини, Київщини, Харківщини та Черкащини. Серед сучасних історичних розвідок за часи державності, які стосуються безпосередньо розвитку агрономічних знань на Поділлі в кінці XIX – початку XX століття, слід виділити монографію В. Колесник [22], яка досліджує внесок Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у розвиток дослідної справи.

Найвизначнішим системним науковим твором серед сучасних праць у галузі історії сільськогосподарської дослідної справи вважаємо фундаментальне двотомне видання російської дослідниці О.Ю. Єліної [23]. Авторка детально аналізує дослідні установи Російської імперії, відзначає особливості регіонального розвитку, акцентує увагу на приватній ініціативі у питанні формування мережі галузевих дослідних установ та дає оцінку державній політиці в галузі поширення агрономічних знань.

Однак аналіз літератури показав, що опубліковані праці фрагментарно й недостатньо комплексно розкривають особливості формування мережі науково-дослідних сільськогосподарських закладів на території Подільської губернії кінця XIX – початку XX століття.

Дана публікація ставить на меті проаналізувати етапи становлення, тенденції та особливості розвитку дослідних установ Подільської губернії кінця XIX – початку XX століття, простежити напрямки роботи науково-дослідних закладів, створених для потреб сільського господарства на Поділлі у зазначений період. Обґрунтувати та оцінити процес формування мережі, передумови заснування, джерела фінансування, кадровий склад; визначити наукову тематику досліджень сільськогосподарських дослідних установ Поділля. Дослідити вплив недержавної ініціативи (приватних власників, сільськогосподарських товариств та земств) Подільської губернії на формування і розвиток мережі сільськогосподарських дослідних установ регіону. Зупинити увагу на науковій роботі вчених-агрономів, які просували дослідну справу на Поділлі кінця XIX – початку XX століття.

На кінець XIX століття Подільська губернія являла собою територію площею майже 3 млн. 850 тис. десятин (36, 921 кв. верст) або 42017,6 кв.км, поділялась на 12 повітів та нараховувала більше 3,8 млн. чол. Але за щільністю населення Поділля займало друге місце у Європейській Росії, поступаючись лише Московській губернії. На початок XX століття тут нараховувалось 17 міст та 120 містечок. Українці, переважною більшістю селяни, складали більше ніж 80 % населення краю. Другою за кількістю національною спільнотою була єврейська. І хоча вона становила 13%, але компактно проживала в основному у містах та містечках губернії. Поляки становили лише 4%, але більша їх час-

тина належала до місцевого дворянства [24]. Багато з них брали участь у національно-визвольному русі, тому запровадження земської реформи в цих землях гальмувалось. Царський уряд намагався всіма засобами максимально скоротити в регіоні питому вагу польських дворян і натомість збільшити чисельність російських. Лише у 1911 році на Поділлі почали діяти повноцінні земські органи, щоправда з деякими відмінностями. Безперечно, затримка запровадження земської реформи на Поділлі позначилась на господарському житті краю. Здобутки органів місцевого самоврядування, вироблені вже у другій половині XIX століття російськими губерніями, губерніями Лівобережжя та Півдня України в галузі розвитку та поширенню агрокультурних знань, в Подільській губернії впроваджувались лише у першому десятиріччі XX століття.

Завдяки чудовому клімату та ґрунту, який за своїм складом вважався найкращим у Європейській Росії, землеробство було основним заняттям населення губернії. Крім того, сама губернія, за своєю хлібною виробничою потужністю займало одне з перших місць в Росії. Зміни, які відбувались у пореформений період у питанні земельної власності краю і які, з одного боку, загострили соціальні конфлікти в регіоні на ґрунті боротьби за перерозподіл землі, а з іншого, в умовах розширення ринкових відносин в аграрному секторі економіки сприяли інтенсифікації виробничої сфери цієї галузі, що було надзвичайно актуальним, враховуючи високу щільність населення регіону.

Завдяки дії ринкового механізму у названий період яскраво проявляється тенденція до поглиблення диференціації регіонів губернії за рівнем розвитку економіки. На початку XX ст. за цим показником всю територію краю умовно можна поділити на 3 райони: найкраще розвинутий центральний район

(Вінницький, Могилівський, Гайсинський, Брацлавський та Балтський повіти), слабо розвинутий західний (Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Ушицький, Летичівський повіти) та перехідний між ними південно-східний район (Літинський, Ямпільський, Ольгопільський повіти) [25, С.28-29].

З дослідження питання створення системної дослідної мережі сільськогосподарського призначення було зроблено висновок щодо певної періодизації формування дослідних галузевих закладів на Поділлі дорадянських часів, яка виділяється у три періоди. Перший період автор починає з другої половини XIX століття і сягає 1896 р., часів, коли було засновано Подільське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (далі ПТСГ). Цей період характеризується появою перших насінневих господарств (господарства Валькова, Бущинського та Лонжинського), де проводилась селекційна робота, поява першого дослідного поля на Поділлі, заснованого для дослідної роботи потреб Південно-західного краю (Деребчинське дослідне поле барона Аріста Маса) та першої дослідної станції на Поділлі (Плотянська дослідна станція князя П.П. Трубецького). Саме завдяки приватній ініціативі на подільських землях починає зароджуватись сільськогосподарська дослідна справа. Другий період характеризується діяльністю ПТСГ та створенням під його егідою Подільської дослідної станції з мережею дослідних полів. Третій період – з 1911 по 1917 років, значна увага громадськості краю привертається до поширення агрономічних знань та покращення дослідної роботи на Поділлі, яке пов'язане із запровадженням земських органів влади в губернії.

Більш-менш системна дослідна мережа почала створюватись тільки в кінці XIX – на початку XX ст. До 1917 року вона складалась з дослідних установ

різного підпорядкування та форми власності, а також восьми дослідних станцій, промислових об'єднань та полів, що входили до мережі Всеросійського товариства цукрозаводчиків. Хоча ці дані не можуть бути остаточними, оскільки названа кількість стосується тих, хто офіційно звітувався у Департаменті землеробства. Була ще ціла низка установ у вигляді лабораторій, полів, садів та інше, що існувала в регіоні один-два роки, як кажуть сучасні історики науки «під різними патронами». До основної або визнаної мережі дослідних установ входили: 1) Плотянська сільськогосподарська дослідна станція князя П.П. Трубецького, заснована у 1894 році у маєтку Плоті Балтського повіту, яка працювала близько 20 років; 2) Дербчанське дослідне поле барона Аріста Маса, що проіснувало 10 років, 1888 – 1898 років під керівництвом Київського товариства сільського господарства; 3) Подільська дослідна і контрольно-насіenneва станція, заснована відділенням рільництва при Подільському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у 1900 році як мережа колективних дослідних полів з контрольною станцією та хімічною лабораторією у м. Вінниці; 4) Гайсинське (Гунчанське) дослідне поле, відкрите у 1912 році, Сатанівське поле, створене у 1914 році, та Мальчевецька районна дослідна станція, відкрита Подільським губернським земством.

Більш потужною була мережа дослідних установ сільськогосподарського призначення Всеросійського товариства цукрозаводчиків, що успішно діяла і на теренах Подільської губернії, в першу чергу, по культурі цукрового буряка. На Поділлі першою дослідною установою із мережі була Уладівська селекційна станція, яка була створена у 1880 році при Уладівському цукровому заводі графа П.Ф. Потоцького у Вінницькому повіті. До інших слід віднести:

1) Немерчанську селекційну дослідну станцію в маєтку Немерча Могилівського повіту, що діяла з 1886 року. Її власниками були К. Бушинський, М. Лонжинський та І. Орловський від імені Акціонерного товариства «К. Бушинський і М. Лонжинський»; 2) Дербчанське (Дербчинське) дослідне поле у маєтку барона Аріста Маса, засноване у 80-ті роки XIX ст. від імені Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості; 3) Ялтушківське дослідне поле (селекційна станція), створена М.І. Зайцевим в кінці 90-х років XIX ст. у економії Червоне Могилівського повіту від Ялтушківського цукрорафінадного заводу; 4) Капустянське дослідне поле, відкрите у 1902 році І.С. Щеньовським для потреб Ольгопільського, Брацлавського та Ямпільського повітів; 5) Черепашинське дослідне поле, створене Л.І. Бродським у Вінницькому повіті; 6) Шпиківське дослідне поле, засноване Н.П. Балашовим у Брацлавському повіті та 7) Хорошковська (Березоточська) селекційна станція – філіал Немерчанської установи, яка діяла з 1915 року від Акціонерного товариства насінневих господарств у Лубенському повіті. Крім культури цукрового буряка дослідні установи Всеросійського товариства цукрозаводчиків вивчали й інші культури. Так, Немерчанська селекційна станція займалась селекцією пшениці, жита та вівса, Дербчанське дослідне поле вивчало також питання впливу добрив обробітку ґрунту.

Більш значним був спектр досліджень першої групи установ. Плотянська сільськогосподарська дослідна станція взагалі займалась питаннями природо-історичного районування, дослідженням хімічного та механічного складу ґрунту і вирощуванням виноградної лози. Але об'єднуючою рисою для двох груп дослідних установ, що функціонували у Подільській губернії

було проведення польових стаціонарних та тимчасових дослідів. Розробниками їх програм та методик стали провідні вчені-аграрії того часу: професори С.М. Богданов, П.Ф. Бараків, а також кращі виконавці на кшталт П.А. Бичихіна та майбутнього академіка В.Г. Ротмістрова.

Отже, можна зробити висновки, що формування мережі сільськогосподарських дослідних закладів у Подільській губернії в кінці XIX – на початку XX століття мало свої особливості. Через національно-визвольний рух польського населення царський уряд гальмував запровадження земських органів, які у більшості губерній імперії сприяли розвитку дослідних галузевих закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Агрономическая помощь в России* / Департамент Земледелия; Под ред. В.В. Морачевского. – Петроград: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1914. – 607, 35 с.
2. *Опытные станции, поля, фермы* // Энциклопедический словарь / Сост. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – СПб.: Типо-литография И.А. Ефрона, 1897. – Т. XXII. – С. 81 – 83.
3. Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России: по данным анкеты 1910 года / Г.У.З. и З., Департамент земледелия. - СПб. : М.П. Фроловой, 1911. - 394 с. : табл.
4. Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России : по данным анкеты 1912 г. Вып. 2 / Г.У.З. и З., Департамент земледелия. - СПб. : М.П. Фроловой, 1913. - 246 с. : диагр. : картогр.
5. *Список сельскохозяйственных опытных и контрольных учреждений к 1 января 1915 г.* – Петроград: Типо-литография М.П. Фроловой, 1915. – 25 с.
6. Ежегодник Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия и Лесному

Крім того, відсутність вищого та середнього сільськогосподарського навчального закладу теж не сприяло посиленню уваги до наукових підходів в агрономії. Тому на Поділлі більша частина дослідних закладів була заснована завдяки приватній ініціативі, яка базувалась в першу чергу на економічній зацікавленості. Поєднання енциклопедичних знань та бажання вивести науку та економіку країни на світовий рівень, безперерйне фінансування з боку великих землевласників дозволили успішно функціонувати практично всій мережі установ Подільської губернії до 1917 року з реальними здобутками на ниві агрономії та відпрацьованим механізмом зацікавленості від імені держави.

Департаменту за 1908 – 192 гг. / Г.У.З. и З.; Департамент Земледелия – СПб.: тип. В.Ф. Киршбаума, 1909 - 1913.

7. *Винер В.В.* Сельскохозяйственное опытное дело: (Краткий исторический очерк и обзор программы русских сельскохозяйственных опытных учреждений, 1840-1910 гг.): Лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. Академии. / В.В.Винер – М.: Изд-во Наркомзема “Новая деревня”, 1922. – 112 с.

8. *Дояренко А.Г.* Из агрономического прошлого / Дояренко А.Г. – М.: Сельхозгиз, 1958. – 207 с.

9. Сведерский В. Положение селекционно-семенного дела в Подольской губернии / В.С. // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. – № 14. – С. 17-22.

10. *Городецкий С.* Исторический очерк развития опытных учреждений Подольской губернии / Сергей Городецкий // Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности, 1914. – №2. – С. 54-60.

11. *Бычихин А.А.* Свод работ Плотнянской сельскохозяйственной опытной

станции князя П.П. Трубецкого за 10-тилетие (1895-1904 гг.). / сост. кн. П.П. Трубецким, химиком Б.М. Вельбелем, агр. А.Г. Карабетовым и метеорологом-наблюдателем М.Ф. Зволинским, под ред. А.А. Бычихина. – Одесса: «Славянская» тип. Н. Хрисогелос, 1905. – XV, 296 с. с черт., 10 илл.

12. *Пшеничный Н. И.* Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской социалистической революции : автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук / Пшеничный Н. И. – К., 1964. – 59 с.

13. *Захаров С.А.* Введение в агрономию / С.А.Захаров - М. и Л.: Гос. изд-во тип. Печат. Двор в Лгр., 1927. – VIII, 209 с., илл., порт., гр.

14. *Вербин А.А.* Очерки по развитию отечественной агрономии (Введение в агрономию) / Вербин А.А. – М.: Сов. наука, 1958. – 262 с.

15. *Скорород В.Г.* Введение в агрономию с основами истории земледелия / Скорород В.Г. – Ворошиловград, 1956. – 202 с., илл.

16. *Вергунов В.А.* Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / Вергунов В.А.; УААН, ДНСГБ. – К.: Аграр. наука, 2006. – 492 с. –(Кн..12).

17. *Коваленко Н. П.* Историчний довід реформування галузі землеробства Полтавщини (на прикладі реформи 1861 року) : автореф. дис. ... канд. с.-г. наук / Коваленко Н.П. – Чабани, 1997. – 16 с.

18. *Сайко О. В.* Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07 / Сайко О. В. – К., 2000. – 22 с.

19. *Завальнюк О. О.* Формування мережі та діяльність сільськогосподарських дослідних установ на Київщині

(кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.07 / Завальнюк О. О. – К., 2003. – 19 с.

20. *Глоба О. Ф.* Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (др. пол. XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07 / Глоба О. Ф. – К., 2004. – 23 с.

21. *Костюк М. В.* Становлення та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів та дослідної справи Черкащини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07 / Костюк М. В. – Переяслав-Хм., 2007. – 19 с.

22. *Колесник В.* Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1896–1918) : історичний нарис / В. Колесник. – Вінниця : Розвиток, 2007. – 160 с., іл.

23. *Елина О.Ю.* От царских садов до советских полей: история сельскохозяйственных опытных учреждений XVIII – 20-е годы XX в.: в 2 т. / О.Ю. Елина; Рос. Акад. Наук; Ин-т ист. естествознания и тех. им. С.И. Вавилова – М., 2008. – Т. I. – 480 с., Т. II. – 488 с.

24. *Подольская губерния // Вся Россия.* Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства : адрес-календарь Рос. Империи. – Б. м., : Изд. Суворина, 1899. – Т. 2. – С. 743–747.

25. *Городецький С.* Сільське господарство Поділля Ч. 1. Перед світовою війною / проф. Сергій Городецький ; Вінницька філія Всенарод. б-ки України при Всеукр. АН, Кабінет виучування Поділля. – Вінниця, 1929. – 210 с., з 61 табл. та 10 діагр.